

ИҚТИДОРЛИ ТАЛАБАЛАРДА ҚОБИЛЯТНИ РИВОЖЛАНТИРИШ ТЕХНОЛОГИЯСИ

*Набижон ТЕМИРОВ ,
педагогика фанлари доктори,
профессор*

интерактив шаклларни жорий этиш, ўқувчиларнинг ижодий қобилиятини ташхис этиш, уларни маънавий-руҳий қўллаб-қувватлашнинг инновацион моделини яратишга алоҳида эътибор қаратилган.

Бугунги кунда дунё миқёсида таълим соҳасида талабаларнинг таълим олишга қизиқишини ўрганиш, лаёқати, ижодий қобилияти, махсус қобилияти, истеъдодини ривожлантириш, ихтисослаштириш ва табақалаштириш масалаларига алоҳида эътибор берилмоқда. ЮНЕСКО томонидан белгиланган 2030-йилгача барқарор ривожланишни таъминлаш мақсадида талабаларни ижодий қобилияти ва тафаккурини ривожлантиришга ўқитишнинг STEAM тизими асосларини тадбиқ этиш, таълим хизматларини диверсификация қилиш, янги инновацион ва

Педагогика ва психология фанларида шахс қобилияти ва унинг даражаси, ижодий қобилияти маҳсулини ривожлантириш масалаларини тадқиқ этишга дунё миқёсида XX асрнинг иккинчи ярмидан бошлаб киришилди. Америкалик олимлар ўқувчиларнинг ижодий қобилияти ва иқтидорини ривожлантиришда махсус дастурлар ишлаб чиқди. Россияда эса ўқувчилар ижодий қобилиятини ўстиришда инновацион ёндашув, яъни инновацион технологиялар ва интерфаол машғулотлардан фойдаланиш ўқувчиларни фаоллаштирадиган тизим,

деб эътироф этилди. Жанубий Корея эса бошланғич мактабдан университетгача бўлган барча таълим муассасаларини юқори тезликдаги интернет била таъминлаган биринчи мамлакат саналади. Коллежларда “Қўшимча таълим” “Касбий тайёргарлик”, “Олий таълимга кириш учун тайёргарлик”, “Касб-хунар таълимига кириш” курслари воситасида таълим олишга кучли эътибор қаратган давлат Буюк Британиядир. Сингапур давлатида эса мактаб, коллеж, олий таълим муассасаларини юқори даражада ривожлантиришда раҳбарларнинг креатив фикрлаши ва ёндашиши, мустақил фикрлаши, таълимни реал ҳаёт билан боғлашга алоҳида урғу берилгани дунёга танитди,

таълим ва тарбия мазмунини бойитишга хизмат қилади.

Мамлакатимиз таълим муассасаларида бугунги кунда илғор давлатларнинг бу борадаги тажрибаларини ўрганиш ва амалга тадбиқ этиш тамойили асосида иш олиб борилмоқда. Ёшларни “Заковат” интеллектуал ўйини, “Беш ташаббус – беш имконият” шиори остида ёшларнинг бўш вақтини мазмунли ўтказиш ва Ёшлар иттифоқи бошланғич ташкилоти билан ҳамкорликда маънавият фестиваллари ташкил этилаётгани, олий таълим муассасалари, мактаб, коллеж ва техникумларда амалга оширилаётган бир қатор илмий-амалий лойиҳалар юқори малакали ва қобилиятли

мутахассис ҳамда кадрларни етиштиришга хизмат қилади. Ёшларга кенг йўл очиш, уларнинг ижодий қобилият ва истеъдодини рўёбга чиқариш, ҳаётда ўз ўрнини топишга ёрдам бериш давлатимиз, Президентимиз эътиборидаги масалалардан бирига айланган.

Ижодий қобилиятли ёшларни қўллаб-қувватлаш мақсадида Республика миқёсида ташкил этилган “Ниҳол” ва “Зулфия” мукофоти танловлари, “Янги авлод”, “Ёшлар овози”, “Ёш китобхон” кўрик-танловлари ана шу эътиборнинг ёрқин намунасидир.

Ижодий қобилият индивидуал хусусиятга эга. Шу боис иқтидорли ёшларни кашф этиш ва уларни рағбатлантириш алоҳида эътиборни талаб этади. Бу, ўз навбатида, мураккаб жараён бўлиб, унинг учун мутахассисларни жалб этиш, алоҳида ташкилий-техник ва педагогик тайёргарлик асосида иш олиб бориш лозим бўлади.

Бу жараёнда қобилият замирида мужассам бўлган педагогик ва психологик хусусиятларни инобатга олиш муҳим саналади.

Махсус адабиётларда шахс қобилияти ўз моҳиятига кўра учта, яъни билиш, ижодий ва ҳиссий гуруҳларга бўлиниши қайд этилган.

Билиш қобилияти сўнгги 25 йил

ичида америкалик психологлар томонидан кенг кўламда ўрганилмоқда: у айни вақтда “ақлий-ижодий қобилият” сифатида ҳам эътироф этилмоқда. Гилфорд ва унинг издошлари шахс ақлий қобилияти даражасини белгиловчи 16 омилни асослаб берган. Улар, жумладан, кўчувчанлик, равонлик, тафаккур аниқлиги, ўзига хослик, муаммони излашдаги зийраклик каби омиллардан иборат. Ўқувчи интеллект бўйича ҳам ижодий қобилиятга эга, зукко, зеҳни тез, масалани тез ва чуқур англаш, хотира ва ёдлаш қобилияти мустаҳкам, тез билим эгаллаш

ва тинимсиз изланишга қодир бўлиши керак. Уларда табиатан ўз ижодий қобилиятини намоён қила олиш, таълимга янгича ёндошиш, адабиётларни кўп ўқиш, илмий ижодий изланиш, миллий қадриятларни эъзозлаш, Ватанни севиш, шеърятни чуқур тушуниш, эркин фикрлаш, мустақил фикрлай олиш каби қобилиятлар кучли бўлади. Бундан ташқари зийрак, топқир, диққатини тақсимлай оладиган, ахборотни тез қабул қиладиган, эслаш қобилияти кучли, ҳозиржавоб, чуқур фикр юрита олувчи, тасаввури кенг, барча билим, кўникма ва малакаларни эгаллай олган бўлиши лозим.

Олий ўқув юртларида ташкил этилаётган мақсадли машғулотлар ҳамда аудитория ва таълим муассасасидан ташқари шариоитда талабаларнинг “Интеллектуал ринг”, “Заковат”, “Ўйла, изла, топ!”, “Иқтидорлилар орамизда”, “Ўтқир зеҳнлилар” самарали

каби интеллектуал ўйинлар ёки амалий тренингларга фаол жалб этилиши уларнинг ақлий қобилиятини ўстиришга ёрдам беради, ижодий-ақлий мушоҳада юритиш малакасини ривожлантиради, тафаккурини бойитади. Юқорида санаб ўтилган машғулотлар ёки тадбирларнинг муайян мавзулар бўйича ташкил этилиши, ўқувчилар эътиборига ҳавола этиладиган топшириқлар мазмунининг имкон қадар ижтимоий-сиёсий воқеликлар, экологик жараён, педагогик таълим муаммолари, иқтисодий ривожланиш, технологик тараққиёт ҳамда ижтимоий-муносабатлар мавзуларига

бағишланиши ўқувчиларда уларга нисбатан қизиқишни шакллантиради. Шунингдек, керакли илмий тушунчаларни ўзлаштириш, назарий билимларини амалиёт, ҳаётий вазиятларда қўллай олиш

кўникмаларига эга бўлишлари учун пойдевор яратади. Билиш қобилиятининг ривожланиши натижасида талабалар муаммони кўтариб чиқиш, мақсадни белгилаш, улар ечимини таъминловчи воситаларни белгилаш, таҳлил (анализ), синтез, истиқболни белгилаш, хулосалар чиқариш ва янги мақсадни асослаш лаёқатига эга бўлиб боради. Зеро, қобилиятли болалар воқеа-ҳодисалар ўртасидаги сабаб-оқибат алоқаларини анча эрта англай олиш ва уларга мувофиқ хулосалар чиқариш лаёқатига эгаллиги билан ажралиб туради. Улар одатда муқобил модел ва тизимларни яратишга қизиқади. Президентимиз таъкидлаганидек, энг катта бойлик - бу ақл-заковат илм. Энг катта мерос бу яхши тарбия. Энг катта қашшоқлик – бу билимсизликдир.

Ривожланган хорижий мамлакатлар тажрибасида шахснинг ақлий қобилиятини намоён этиши ва унинг даражасини баҳолаш мақсадида турли методикалар қўлланилади. Уларнинг орасида “Ақлий ҳужум” ва “Интервью” энг оммавий саналади. “Интервью” ва “Кейс”

методи онгнинг ташқи муҳитга кўникишини таъминловчи назорат механизмлари, ақлнинг ижодий имкониятлари намоён бўлишини ифодалайди, тўсиқ бўладиган механизмларни бартараф этишга хизмат қилади. Ижодий жараён икки, яъни ғояларни ишлаб чиқиш ва уларни танқидий баҳолаш, бир мавзунинг ёритишда креатив савол-жавоблар асосида маълумот бериш орқали кейинги босқичга ўтилади. Илм-фан ёки билим олишнинг маълум йўналишларида юқори натижаларини қайд этиш академик ютуқларга эришишни кафолатловчи қобилиятлар сифатида эътироф этилган. Талабалар билиш (ақлий) қобилияти, шу жумладан, бевосита фикрий ва амалий ҳаракатлари билан академик ютуқларга эришишни кафолатловчи қобилият йўналишлари бўйича ҳам гуруҳларга бўлинади.

Математика, табиий (физика, география, биология) фанларини ўзлаштириш, ўқиш, шахматга бўлган кучли қизиқиш ва эҳтиёжга эга шахслар академик ютуқларга эришади ва ўзларида

математик қобилият – ҳисоб-китоб, ўлчаш ва предметларни тартибга солишга катта қизиқиш юзага келади, ёшига нисбатан математик қонуниятларни тушуниш лаёқти шаклланади, математик рамзлар (рақамлар ва белгилар)ни осон тушуниш ва ёдда сақлаб қолишини намоён этади, кўпайтириш ва бўлишга оид ҳар қандай мисолларни осонлик билан бажаради, йирик ҳажмдаги вақт ҳисоби ва пулларни ажрата олади, математикага алоқадор бўлмаган машғулотларда ҳам математик тушунча ва кўникмаларини намоёйиш этади. Табиий (биология, физика, география) фанларини ўзлаштиришга бўлган қобилият – предметлар ва ҳодисаларга нисбатан диққат-эътиборли, табиий фанлар ва табиатга даҳлдор тушунча ва билимларни таснифлаш, табиий-илмий ва амалий тажрибаларга қизиқади, рўй бераётган воқеа-ҳодисалар сабаб ва оқибатларини тушуна олади, ўзига хос абстракт хотирага эга бўлади.

Ўқиш қобилиятига эга шахс кўп ўқийди, сўз бойлиги ортади, мураккаб синтаксис

тузилмалардан фойдаланади, мутолаа жараёнида диққатини узок вақт сақлаб тура олади, ўқиётган нарсасини тушуниб, моҳиятини тўғри англайди, хотирасида рамз, ҳарф ва сўзларни узок вақт сақлайди, ифодали ўқиш орқали ижодий қобилиятини намоёйиш этади, алоҳида нотиклик маҳоратига эга бўлади.

Билиш ёхуд ақл кенг маънода сезиш, идрок этиш, тафаккур ва ҳаётни ўз ичига оладиган билиш жараёнлари йиғиндисидан иборатдир. Киши ақли унинг асосий мақсадга эришишга қаратилган муваффақият билан бошланади. Инсоният пайдо бўлганидан бери барча олиму фозил, шоиру ёзувчиларнинг барчаси мукамал илм эгаллаш орқали ўз даврининг эътиборли кишилари даражасига кўтарилган. Ақлнинг биринчи босқичи - ёдлай олиш. Иккинчи босқичи - таёқчалар билан чиза олиш, сўнгра қаламдан фойдаланиш. Учинчи босқичи эса ҳиссий образларни эгаллашдан иборат.

Ибн Сино ақл деганда инсондаги туғма истеъдод, билиш жараёнида шаклланадиган фикрлаш қобилияти тушунилади,

дейди.

Иқтидорли шахс қобилияти нинг яна бир кўриниши – бу ижодий қобилият саналади. Кузатувчанлик, хотира мустаҳкамлиги, образли тасаввур ҳосил қилиш, ижодкорлик, мустақил фикрлаш, ташаббускорлик, янгиликлар яратишга интилиш, изланувчанлик, ўз-ўзини танқидий баҳолаш, фантазияга бойлик, энг оддий унсурларни ҳам илғай олиш ижодий қобилият сифатлари сирасига киради.

Фарғона давлат университети педагогика, психология ва санъатшунослик факультети 3 курс талабалари ўртасида “педагогик квалиметрия” фани мисолида хотираси кучли талабаларни танлаб олиш ва улар билан мақсадли ишлаш бўйича амалий машғулот ўтказилди. Танловда 52 нафар талаба иштирок этди. Кучли хотирага эга бўлган 3 нафар талаба аниқланди. Бунда иштирокчиларнинг ўзи таёрлаган матнни ёддан айтиб бериш ва уни илмий таҳлил қилиш қобилияти инобатга олинди.

Талабаларнинг ўз қобилиятини билиши уларнинг

келгусида кучли ёки кучсиз томонларини таҳлил қила олишга ўргатади. Кўриш, эшитиш ва сезги органлари ҳар кимда ҳар хил ривожланган бўлади, лекин ҳар кимнинг ўз шахсий имкониятларини билиши келажақдаги педагогик фаолиятида муҳим роль ўйнайди.

Бу усул ривожланган мамлакатларда кенг қўлланилади. Айниқса Хитой ва Японияда иқтидорли болаларни излаб топиш ва уларни қўллаб қуватлашга алоҳида эътибор қаратилади. Шу боис бизнинг мамлакатимизда ҳам сўнгги йилларда иқтидорли ёшларни ҳар томонлама қўллаб-қуватлашга давлат сиёсати даражасида эътибор қаратилмоқда, ихтисослаштирилган, Президент мактаблари ташкил қилинди, ҳалқаро танловларда юксак натижаларга эришаётган ёшларимиз ва уларнинг устозлари катта миқдорда моддий рағбатлантирилмоқда, ёш мутахассисларимиз ривожланган мамлакатларга ўқиш ва тажриба алмашишга юборилмоқда.

A photograph of a woman and a young boy sitting together, looking at a computer screen. The woman is leaning over the boy's shoulder, smiling. The boy is looking intently at the screen. The background shows a home interior with a bookshelf and some plants. The entire image has a blue tint.

"Ал-ҳосил тарбия бизлар учун ё
ҳаёт ё мамот, ё нажот,
ё ҳалокат ё саодат, ё фалокат
масаласидир"

Абдулла Авлоний